सहरी सुशासन र गरिबी न्यूनीकरणमा टोल विकाश संस्थाको भूमिका

(पोखरा उपमहानगरपालिका गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रममा आधारित)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र एवं मानवशास्त्र

विभागमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको

आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

रीतादेवी कँडेल (पौडेल)

क्रमाङ्क ३३१/०५९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०६६

सिफारिस – पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय पृथ्वीनारायण क्याम्पसअन्तर्गत समाजशास्त्र एवं मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि समूह २०५९-२०६१, क्रमाङ्क ३३१ का विद्यार्थी श्री रीतादेवी कँडेल(पौडेल)ले निकै मेहनत र परिश्रमका साथ तयार पार्नुभएको **"सहरी सुशासन प्रवर्द्धन र गरिबी न्यूनीकरणमा टोल विकास संस्थाको भूमिका** (पोखरा उपमहानगरपालिका गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रममा आधारित)" विषयक प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यस शोध कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०६६/०१/२८

....

सह-प्राध्यापक डा. विश्व कल्याण पराजुली

पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा ।

(शोध निर्देशक)

स्वीकृति – पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत समाजशास्त्र एवं मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका विद्यार्थी श्री रीतादेवी कँडेल(पौडेल)ले आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको **सहरी सुशासन प्रवर्द्धन र गरिबी न्यूनीकरणमा टोल विकास संस्थाको भूमिका** (पोखरा उपमहानगरपालिका गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रममा आधारित) विषयक प्रस्तुत शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
डा. लेखनाथ भट्टराई	डा. विश्वकल्याण पराजुली	डा. विश्वकल्याण पराजुली
(बाह्य परीक्षक)	(शोध निर्देशक)	(विभागीय प्रमुख)
		समाजशास्त्र एवं मानवशास्त्र विभाग

मिति २०६४/०३/१४

भाषा–सम्पादकको मन्तब्य

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय पृथ्वीनारायण क्याम्पसअन्तर्गत समाजशास्त्र एवं मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि समूह २०५९-२०६१, क्रमाङ्क ३३१ का विद्यार्थी श्री रीतादेवी कँडेल(पौडेल)ले निकै मेहनत र परिश्रमका साथ तयार पार्नुभएको **“सहरी सुशासन प्रवर्द्धन र गरिबी न्यूनीकरणमा टोल विकास संस्थाको भूमिका** (पोखरा उपमहानगरपालिका गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रममा आधारित)” विषयक प्रस्तुत शोधपत्र भाषिक दृष्टिकोणले सन्तोषजनक रहेको कुरा प्रमाणित गर्दछु ।

....

उप प्राध्यापक डा. रामनाथ ओझा

(भाषा सम्पादक)

कृतज्ञताज्ञापन

सुन्दर नगर पोखराको विकास र नगरवासीहरुको सेवामा समर्पित स्थानीय निकाय पोखरा उपमहानगरपालिका हो । पोखरा उपमहानगरपालिकाले नगर विकाशको नयाँ अवधारणा अनुरुप गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रमको आरम्भ गरी स्थनीय विकासमा स्थानीय समाज परिचालन गरेको छ । । गाउँ र नगरको सन्तुलित विकाश गर्नु, सहरी सुशासन प्रवर्द्धन र गरिबी न्यूनीकरणमा जोड दिनु यस कार्यक्रमको प्रमुख उद्धेश्य हो । उद्धेश्य परिपूर्तिका लागि यस कार्यक्रमले स्थानीय स्तरमा नगर सूचनाको विकाश, नागरिक सचेतनामूलक कार्य, उद्योग सञ्चालन, नेतृत्व विकाश तालिम, सीप विकास तालिम, लैङ्गिक समानता तालिम, एच.आई.भी.एड्स सम्बन्धि सचेतनामूलक तालिम प्रदान गर्दै आएको छ, जुन कार्यलाई प्रजातान्त्रिक प्रक्रियाको नमूना मानिन्छ । स्थानीय विकासका लागि स्थानीय समुदाय परिचालन प्रक्रियालाई स्वीकार गरी यस कार्यक्रमले टोल विकाश संस्थाको गठन गरेको छ । नगरका १८ वटै वडाहरुमा आवश्यकता अनुसार टोल विकास संस्था गठन भएका छन् । सहरको अस्तव्यस्त समाजलाई व्यवस्थित गर्न, नागरिकहरुलाई नागरिक हकहित प्रदान गराउन, जागरुक र चेतनशील समाजको विकाश गर्न टोल विकाश संस्थाले सुशासनलाई प्राथमिकता दिएको छ । त्यस्तै दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको सहरी गरिबी न्यूनीकरण गर्न र पिछडिएको समुदायलाई आर्थिक अनि सामाजिक रुपमा सवल बनाउन लघु उद्यम र उद्योग सञ्चालनका लागि आवश्यक तालिम र ऋण प्रदान गर्ने, स्थानीय समुदायलाई बचत कार्यमा उत्प्रेरित गर्ने जस्ता कामहरु प्रत्येक टोलहरुमा भएका छन् ।

पृथ्वीनारायण क्याम्पसअन्तर्गत समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको यस शोधपत्रले पोखरा उपमहानगरपालिका गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रम, टोल विकास संस्थाको पहिचानका साथै सहरी गरिबी र सुशासन विकासका बारेमा अध्ययन गर्न खोज्नेहरुलाई सहयोग गर्ने छ भन्ने विश्वास लिएकी छु ।

यो शोध-पत्र मेरो एक्लो प्रयाशबाट सम्भव नभएकाले विभिन्न व्यक्ति र संस्थाहरूबाट सहयोग र प्रेरणा लिएकी छु । यस क्रममा सर्वप्रथम शोधनिर्देशक पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु डा. विश्वकल्याण

पराजुली ज्यूको कुशल निर्देशनले मलाई शोधकार्य सम्पन्न गर्न निकै सजिलो भएका कारण उहाँप्रति अति नै ऋणि छु र हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको भाषा सम्पादन गरी सहयोग गर्ने आदरणीय गुरु डा. रामनाथ ओभ्काज्यू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र मूल्याङक समितिका आदरणीय गुरुहरु प्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि मलाई सुअवसर र सहयोग प्रदान गर्ने यस उपमहानगरपालिकाका कार्यकारी अधिकृत श्री उत्तमप्रसाद नागिला, तत्कालिन कार्यकारी अधिकृत श्री सूर्यमणि पौडेल र गाउँ नगर साभ्केदारी विकाश कार्यक्रम अधिकृत श्री दुर्गा न्यौपानेमा हृदयदेखि नै हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै सविता ढुङ्गाना, शान्ति वन र समाज परिचालक अन्य साथीहरु पनि धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ । क्षेत्र अध्ययनका लागि सहयोग गर्ने शशीधर पराजुली र जगन्नाथ तिमिल्सिना, टोलका उद्यमी, व्यवसायी र अन्य सदस्यहरुप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । आवश्यक तथ्याङ्क प्रदान गरी सहयोग गर्ने सोम शर्मा पनि धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ । घरायशी समय मिलाउनुका साथै अन्य प्राविधिक सहयोग र अध्ययनमा प्रेरणा प्रदान गर्ने श्रीमान् रमेश पौडेलप्रति विषेश आभारी छु ।

अन्तमा प्रस्तुत शोध-पत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराको समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागसमक्ष प्रस्तुत गरेकी छु ।

....

रीतादेवी कँडेल(पौडेल)

शोधार्थी

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

विषयसूची

परिच्छेद एक

अध्ययन परिचय १-१४

१.१ **पृष्ठभूमि** १

१.२ **समस्या कथन** ४

१.३ **अध्ययनको उद्धेश्य** ५

१.४ **अवधारणाको परिभाषा** ६

१.४.१ **स्थानीय निकाय** ६

१.४.२ **साझेदारी विकास कार्यक्रम** ६

१.४.३ **सुशासन** ७

१.४.४ **गरिबी न्यूनीकरण** ७

१.४.५ **टोल विकास संस्था** ८

१.४.६ **उद्यम विकास** ५

१.४.७ **ऋण पूँजी** ९

१.४.८ **बीउ पूँजी अनुदान** ९

१.४.९ **बचत संकलन र परिचालन** ९

१.४.१० **स्वरोजगार** ९

१.५ **अध्ययन क्षेत्र** १०

१.६ **अध्ययन सिमा** १३

१.७ **अनुसन्धानको औचित्यता** १३

परिच्छेद दुई

साहित्य–समीक्षा १५-३०

२.१ **विकेन्द्रीकरणको अवधारणा** १५

२.२ **स्थानीय स्वायत्त शासन र स्थानीय निकाय** १६

२.३ **विकासको अवधारणा** १८

२.४ **सुशासन प्रवर्द्धन** १९

२.५ **गरिबी न्यूनीकरण अवधारणा** २३

२.६ **पूर्व अध्ययनको समीक्षा** २७

परिच्छेद तीन

अनुसन्धान विधि ३१-३३

३.१ **अनुसन्धान ढाँचा** ३१

३.२ **नमूना छनोट** ३१

३.३ **तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरु** ३२

३.४ **तथ्याङ्क संकलनका विधिहरु** ३२

३.५ **तथ्याङ्क विश्लेषण विधि** ३३

परिच्छेद चार

गरिबी न्यूनीकरण र सुशासन प्रवर्द्धनका सन्दर्भमा पोखरा उपमहानगरपालिका ३४-४०

४.१ **पृष्ठभूमि** ३४

४.२ **स्थानीय स्वायत्त निकायका रुपमा** ३५

४.३ **गरिबी न्यूनीकरण र सुशासन विकासमा नगरपालिकाको भूमिका** ३८

परिच्छेद पाँच

गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रम ४१-५८

५.१ **गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रम** ४१

५.१.१ **विषय प्रवेश** ४१

५.१.२ **कार्यक्रमको उद्धेश्य र लक्षित वर्ग** ४२

५.१.३ **कार्य पद्धति र प्रक्रिया** ४४

५.२ **टोल विकास संस्थाको संस्थागत विकासका सन्दर्भमा** ५०

५.३ सामुदायिक परिचालनका पद्धतिहरु ५५

परिच्छेद छ

टोल विकास संस्थाको संस्थागत कार्य विश्लेषण ५९-८२

६.१ विषय प्रवेश ५९

६.२ संस्थाले आत्मसात् गरेका मुलभूत मान्यताहरु ६०

६.३ संस्थाका विषेशताहरु ६२

६.४ क्षेत्रगत तथ्य विश्लेषण ६४

६.४.१ टोल विकास संस्थाले सम्पादन गरेका कार्यहरुको समीक्षा ६४

६.४.२ वडा नं ३ का टोल विकास संस्थाहरुले गरेका कार्यहरुको समीक्षा ६४

६.४.३ वडा नं १८ का टोल विकास संस्थाहरुले गरेका कार्यहरुको समीक्षा ६९

६.५ सहरी सुशासन प्रवर्द्धन र गरिबी न्यूनीकरणका सामूहिक कार्यहरु ७२

६.५.१ सुशासन प्रवर्द्धन प्रक्रिया ७२

६.५.२ गरिबी न्यूनीकरण प्रक्रिया ७४

६.६ तुलनात्मक अध्ययन ७८

६.७ टोल विकास संस्थाको अपरिहार्यता र चुनौतिहरु ७९

६.७.१ अपरिहार्यता ७९

६.७.२ चुनौति ८१

परिच्छेद सात

अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरु ८३-९१

७.१ अध्ययनको सारांश ८३

७.२ अध्ययनको निष्कर्ष ८५

७.३ सुझाव ८९

७.३.१ पोखरा उपमहानगरपालिका र गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रमसँग सम्वद्ध ८९

७.३.२ टोल विकास संस्था र संस्थामा आवद्ध सबैका लागि ९१

७.३.३ पोखरा उपमहानगरपालिका सबै नागरिकहरुका लागि ९१

सन्दर्भग्रन्थी ९२-९४

अनुसूचीहरु ९५-१०४

तालिका सूची

तालिका नं १.१	अध्ययन क्षेत्र	१२
तालिका नं ५.१	सहरी गरिबी न्यूनीकरण र सुशासन प्रवर्द्धनका लागि प्रदान गरिएको तालिम	४८
तालिका नं ५.२	२०६१/०६२ सालमा प्रदान गरेको तालिम	४९
तालिका नं ५.३	२०६४/०६५ सालमा प्रदान गरेको तालिम	४९
तालिका नं. ५.४	समाज परिचालनका मूल मान्यता	५६
तालिका नं. ५.५	गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रमको समाज परिचालन सिद्धान्त	५७
तालिका नं. ६.१	टोल विकास संस्थाका विशेषताहरु	६३
तालिका नं ६.२	२०६१/०६२ मा सञ्चालन गरिएका उद्यम संख्या र रकम परिचालन	७५
तालिका नं ६.३	२०६१/०६२ मा गरिबी न्यूनीकरणका लागि सञ्चालन गरिएका तालिमहरु	७५
तालिका नं ६.४	२०६३/०६४मा सञ्चालन गरिएका स्वलगानी, उद्यम विकास र रकम परिचालनको अवस्था	७६
तालिका नं. ६.५	वर्ष २०६४/०६५मा टोलहरुले गरेको बचत संकलन तथा परियोजना	७७

चित्र सूची

चित्र नं २.१	असल शासनका विशेषताहरु	२०
चित्र नं ५.१	न.पा., गा.न.सा.वि.का. र टो.वि को अन्तर सम्बन्ध	५१
चित्र नं. ५.२	टोल विकास संस्था सूचिकृत हुने क्रम	५२
चित्र नं ५.३	टोल गठनको आरम्भिक अवस्था	५४
चित्र नं. ६.१	संचालित लघु व्यवसाय	६७

संक्षिप्त शब्दावली

यस शोधपत्रमा निम्नलिखित चिन्ह र संक्षिप्त रुपको प्रयोग तल दिइएका विशिष्ट अर्थमा गरिएको छ ।

चिन्ह	**अर्थ**
/	विकल्प रुप, र ।
–	निर्देशक चिन्ह तथा समस्त-पद सङ्केत ।
( )	गौण सङ्केत ।
....	केही अंश छोडिएको, खाली ।
?	प्रश्न गरिएको ।
।	पूर्णविराम ।

संक्षिप्त रुप	**पूर्णरुप**
अनु	अनुवादक
आ.व.	आर्थिक वर्ष
इन्सेक	अनौपचारीक क्षेत्र सेवा केन्द्र
ई. सं.	ईश्वी सम्बत्
एच.आई.भी	ह्युमन इफिसियन्सी भाइरस
ऐ.	ऐजन
गा.न.सा.वि.का.	गाउँ नगर साझेदारी विकास कार्यक्रम
गा.वि.स	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
टो.वि	टोल विकास संस्था
डा.	डाक्टर

पो.उ.म.न.पा.	पोखरा उपमहानगरपालिका
पु.	पुरुष
प्र.सं	प्रधान सम्पादक
पृ.	पृष्ठ
पृ. सं.	पृष्ठसङ्ख्या
म	महिला
यु.एन.डि.पि	युनाइटेड नेशन डिभलपमेण्ट प्रोजेक्ट
त्रि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वि. सं.	विक्रम सम्बत्
सं.	सम्पादक
स.ले	सहलेखन
संयो.	संयोजक